

Kultúra je súčasťou ľudskej biológie

Tiež sa vám to často stáva? Teda, že stretnete kolegu, ktorý s útrpným pohľadom unaveného človeka na vás okamžite vychrlí plejádu problémov, s ktorými zápasí. Je nesmierne zaneprázdnený, má samých neprajníkov, ktorí nedokážu doceniť jeho výnimočné schopnosti, ukradli mu auto, jeho syn prepadol, manželka ho týra a trápia ho žalúdočné kyseliny. Vy už viete, že najlepšie bude, keď sa mu tiež zveríte so svojimi problémami. Nie preto, že by ho snád' zaujímali v svojej konkrétnosti. Stačí, že ste na jednej lodi, vezúcej nepochopených, nedocenených, chorých a prepracovaných nešťastníkov, ktorým síce nesmierne vadí na Slovensku pestovaný kult priemernosti a majú hlboký odpor ku klientelizmu a korupcii, ale nemajú šancu s tým nič urobiť. Ved' pracujú v tých istých inštitúciách, sedia v tých istých komisiách, a chodia tými istými električkami, ako tí 'zlí', proti ktorým sa nedá bojovať.

Tento masochizmus je dost' častý na to, aby mohol byť označený za stereotypný. Ide o vysokoinfekčný kultúrny variant, ktorý má v slovenských reáliách nadpriemernú reprodukčnú schopnosť. Ako takéto varianty vynikajú? Ako sa šíria a fixujú? Aká je ich dynamika? Zdalo by sa, že odpovede na tieto otázky sú triviálne. Ved' kultúre každý rozumie, každý má na ňu kvalifikovaný názor. Nedávno sa napríklad na stránkach slovenského mienkotvorného denníka objavil článok, ktorého súčasťou boli nasledovné riadky: „*Antropológia chápe kultúru ako náhradu za inštinkt, o ktorý sme na rozdiel od ostatných tvorov prišli. Ak to veľmi zjednoduším na úkor zvierat, tak ony, aby prežili, si dejiny svojho druhu odovzdávajú cez inštinkt, kým ľudia to musia robiť cez kultúru. Je to práčne, lebo si v mene prežitia druhu, v našom prípade národa, musíme kultúru odovzdať z generácie na generáciu bez pomoci génov a ešte k tomu pridávať aj ďalšie vrstvy. Viera v to, že aj pre kultúru platí zákon neviditeľnej ruky trhu, ktorá samočinne zariadi jej prirodzený, a preto správny vývoj, je vierou v genetický princíp z ríše zvierat, nie ľudí*“ (SME 25.6.2005). Jednoducho, v otázkach kultúry a mechanizmov jej šírenia a jej nezávislosti od génov má každý sčítaný človek jasno.

Citované riadky sú ukážkou, že bazálna intuícia a zopár minút strávených na internete sú často používanými technikami na produkciu textu so všeobjímajúcou hlbokou výpoveďou, zároveň však postrádajúcou jediné tvrdenie, ktoré by zodpovedalo realite. Kultúra nie je náhrada za inštinkty; kultúru si neodovzdávame v mene zachovania národa; ku kultúrnemu prenosu potrebujeme gény a v kultúrnej evolúcii sa uplatňujú do veľkej miery analogické mechanizmy ako v evolúcii biologickej. A predovšetkým, o kultúre vieme zatiaľ žalostne málo.

Primárnym problémom je, že tak, ako je všeobecným zvykom, aj tu manipulujeme s pojmom, ktorý sa nám zdá byť tak triviálny, že je absolútne zbytočné zaoberať sa jeho významom. Ved' ktože by už nevedel, čo je kultúra? Je však veľmi pravdepodobné, že desať náhodne vybratých a seriózne vzdelaných ľudí by ju definovalo úplne inak. Uspokojenie sa s predstavou, že význam pojmu je univerzálne známy potom vedie k formuláciám typu: „*Kultúra je unikátna, hodnoty sú univerzálne*“, ktoré sa objavilo v úvode výzvy na záchranu slovenskej kultúry. Odkaz tohto tvrdenia, a bez zadefinovania pojmu aj výzvy samotnej, tak ostáva aj pre sympatizujúceho poslucháča/čitateľa značne zahmlený. (Ambíciou nemusí byť mať univerzálnu definíciu; stačí sa dohodnúť na definícii 'príležitostnej', aby bolo všetkým zainteresovaným jasné, k čomu sa vyjadrujú).

Práve definíciou kultúry začínajú svoju skvelú monografiu *Not by genes alone (How culture transformed human evolution)* dve z najoriginálnejších autorít zaoberajúcich sa kultúrnou evolúciou Peter J. Richerson a Robert Boyd, pre ktorých je „*kultúra mentálny stav (vedomý, alebo nevedomý), ktorý ovplyvňuje správanie jednotlivca, a ktorý je získavaný od ostatných príslušníkov populácie prostredníctvom učenia, imitácie a iných foriem sociálneho prenosu.*“ Dôležité je, že do takto vymedzeného pojmu je možné zaradiť široký repertoár aktivít, včítane umenia, vedy, politiky, či v úvode popísaného sebabičovania.

Snáď najpoučnejším odkazom Richersona a Boyda je, že takto definovaná **kultúra je súčasťou ľudskej biológie**. Kultúrne fenomény sa odvíjajú od našich biologických dispozícií, ktoré sme získali ako výsledok biologickej evolúcie. Kultúrny prenos je závislý od našej schopnosti vidieť, či počuť, ktorá je determinovaná geneticky; bez génov by sme neboli schopní imitovať a učiť sa; gény sú základom našich emócií, pomocou ktorých často vyhodnocujeme úspešnosť príslušného kultúrneho variantu. Na druhej strane kultúra vytvára pre ľudí špecifické podmienky, v ktorých prebieha selekcia genetických variant. Čo je pre nás unikátne v porovnaní s inými živými organizmami je záver, že naša biologická evolúcia prebieha v kontexte evolúcie kultúrnej: ľudské gény a kultúra 'ko-evoluujú'.

Fakt, že kultúrne zmeny sú popísateľné ako výsledok evolučného procesu, je predpokladom, že ich je možné modelovať analogicky ako v prípade biologickej evolúcie, teda matematickými nástrojmi, ktoré v evolučnej biológii ako prví aplikovali Robert Fisher a Sewall Wright. Len matematický aparát totiž dokáže popísať populačnú dynamiku šírenia nielen génov, ale aj vzorcov správania. Pravdaže, predpokladom pre modelovanie dynamiky čohokoľvek, včítane vzorcov správania, je existencia empirických dát. Bez empirických údajov je každý popis fenoménu, či už biologického, alebo kultúrneho, púhou špekuláciou. Len na základe empirických dát je možné experimentálne testovať zmysluplné hypotézy. Práve v tomto zmysle je medzi biológiou a vedami zaoberajúcimi sa kultúrnymi fenoménmi značná asymetria.

Publikácia kolektívu slovenských autorov (pod edičným vedením Soni Szomolányi) *Spoločnosť a politika na Slovensku*, s podtitulom *Cesty k stabilite 1989-2004*, je dôležitá práve vďaka svojmu empirickému prístupu. Je textom, ktorý napísali kompetentní špecialisti nielen pre odborné publikum, ale aj pre mierne nadpriemerne zdatného slovenského čitateľa, ktorý bude mať možnosť konfrontovať slaboduché a povrchné texty, ku ktorým sa dostáva v našom časopriestore, s poctivo získanými údajmi týkajúcimi sa slovenskej spoločnosti a jej vývoja v posledných 15 rokoch. Podstatné je, že získané dáta umožňujú autorom aj ich publiku formulovať testovateľné hypotézy a aj všeobecnejšie odkazy. Napríklad:

Podobne ako v biologickej evolúcii aj v kultúrnej podstatnú úlohu zohráva premenlivosť, existencia variantov, medzi ktorými dochádza k súťaži. Či je ten-ktorý variant 'dobrý' alebo 'zlý', sa neposudzuje z morálneho hľadiska. Evolučná úspešnosť jednotlivých variantov je merateľná ich reprodukčnou schopnosťou, schopnosťou šíriť sa v populácii. Záleží od vlastností prostredia (hodnotové nastavenie spoločnosti je jednou z jeho častí), ktorý variant bude favorizovaný a ktorý eliminovaný.

Variabilita môže byť generovaná ako následok dvoch typov procesov: náhodných a nenáhodných. Náhodná variabilita je tvorená buď nepresnosťami pri reprodukcii (*kultúrne mutácie*), alebo ako následok *kultúrneho posunu (driftu)*, spôsobeného

štatistickými anomáliami na úrovni malých populácií. Príkladom sú dramatické následky rozhodnutí málopočetných „národných elit“ na spoločensko-politický vývoj (napríklad pri rozdelení Československa).

Okrem náhodných zdrojov variability sa v kultúrnej evolúcii uplatňujú nenáhodné mechanizmy. Jednotlivci si ľahšie zapamätajú niektoré kultúrne varianty kvôli ich obsahu; to môže byť výsledkom kalkulácie ziskov a strát pre alternatívy, alebo jednoducho preto, že sa ľahšie dajú zapamätať. Okrem toho sa pri rozširovaní kultúrneho variantu často podieľa naša predispozícia ku konformite. Naša tendencia imitovať úspešných, prestížnych príslušníkov skupiny, s ktorou sa identifikujeme, je evidentná už pri detských hrách a môže podstatne ovplyvniť rozhodovanie ľudí pri parlamentných voľbách. Okrem toho je jednou z viacerých príčin fixovania v úvode spomínaného bolestinstva, korupcie a favorizovania priemernosti v slovenskom časopriestore. Z toho napríklad vyplýva, že vzhľadom k vysokej korelácii týchto vzorcov správania so spoločenskou úspešnosťou ich nositeľov je značne naivná predstava, že ich eliminácia je len otázkou výmeny generácií.

Ďalší síce triviálny, ale často ignorovaný fakt: Kultúrna evolúcia nie je účelová a preto nie je možné predikovať jej výsledky. Evolučný potenciál v biológii aj kultúre je síce podmienený východiskovým stavom, „historickým dedičstvom“, ale to samo o sebe neumožňuje formulovať jednoznačnú prognózu ani len v relatívne krátkodobej perspektíve 15 rokov. „Špecialisti zhodne predpovedali, že konsolidácia demokracie bude v tejto komunizmom poznačenej časti sveta omnoho ťažšia (ak bude vôbec možná) než v južnej Európe a Latinskej Amerike“. Predpovede špecialistov vychádzali z toho, že „...dedičstvo dlhodobého vládnutia komunistickej moci nechalo tieto krajiny bez kultúrnych predpokladov na úspešnú demokratizáciu.“ To, že sa tieto predpovede zo začiatku 90. rokov nenaplnili, nielen zakopáva doktrínu historického determinizmu na smetisko ideologických dejín. Poukazuje tiež na to, že o kultúre a mechanizmoch jej šírenia vieme zatiaľ veľmi málo a riadime sa skôr našou intuíciou, postavenou na špekulatívnych argumentoch. Knihy ako *Not by genes alone* alebo *Spoločnosť a politika na Slovensku* sú esenciálne preto, že búrajú naše intuitívne mýty a tak nás posúvajú o krôčik ďalej k vlastnému sebazoznaniu.

Peter J. Richerson, Robert Boyd (2005). *Not by genes alone. How culture transformed human evolution*. The University of Chicago Press, Chicago.

Robert Boyd, Peter J. Richerson (2005). *The origin and evolution of cultures*. Oxford University Press, New York.
(pre matematicky zdatnejších čitateľov)

Soňa Szomolányi a kolektív (2005). *Spoločnosť a politika na Slovensku: Cesty k stabilite 1989-2004*. Univerzita Komenského, Bratislava.

Lubomír Tomáška

Knihy a spoločnosť 2:, č.10., str. 3.